

אתר דעת * לימודים * גיליון 20 * תשפ"ה * 2024-25

כיצד האחים לא זיהו את יוסף? עיון במפרשי המקרא

שי יעקובי

ראשי פרקים

- הקדמה
- א. "ישוב בסתר עליון..." - ה' סימא את עיני האחים
- ב. "...בצל שדי יתלונן" - מיקומו של יוסף
- ג. שינוי המראה החיצוני
- ד. לא רצו להביט בפניו
- ה. שינוי הקול והדיבור
- ו. לא העלו בדעתם שיתמנה לתפקיד שלטוני
- ז. מצאצאי תלמידי בית אברהם
- ח. מצאצאי בני קטורה
- ט. שינוי רוחני
- סיום

הקדמה

בפרשת יוסף ואחיו, אחד מן הסיפורים המרתקים ביותר במקרא, אנחנו נתקלים באחד מהמפגשים הדרמטיים והמרגשים ביותר בספר בראשית בפרט, ובתנ"ך כולו בכלל: פגישת האחים עם יוסף במצרים, לאחר שהם מכרו אותו לעבדות שנים רבות קודם לכן.

הסיפור מתחיל כאשר האחים מקנאים ביוסף, ובעקבות זאת גומלים בליבם להורגו¹, אבל לבסוף מחליטים לשלוח אותו לחיי עבדות במצרים². יוסף אכן יורד למצרים, עובר שם דרך חתחתים קשה, אך יחד עם זאת, הוא ממשיך לדבוק בקב"ה ולהאמין בו. כתוצאה מכך, בסופו של דבר יוסף מצליח לעלות לדרגה של המשנה למלך מצרים, האיש השני בחשיבותו באימפריה החזקה בעולם באותה התקופה.

בינתיים בארץ כנען מתרחש רעב כבד, והאחים של יוסף, אשר מתקשים להתמודד עם המצב, פונים מצרימה על מנת לקנות מזון. בעת הגעתם למצרים מפנים אותם אל יוסף, שהיה האדם הממונה על מכירת המזון בממלכה. האחים אכן מגיעים אל יוסף, וכך מתוארת לנו פגישתם הראשונה לאחר עשרים ושתיים שנה מרגע מכירתו לעבדות:

"ויוסף הוא השליט על הארץ הוא המשביר לכל עם הארץ, ויבאו אחי יוסף וישתחוו לו אפים ארצה. וירא יוסף את אחיו ויכרם ויתנכר אליהם, וידבר אתם קשות, ויאמר אלהם: מאין באתם, ויאמרו: מארץ כנען, לשבר אכל. ויכר יוסף את אחיו, והם לא הכרהו. ויזכר יוסף את החלמות אשר חלם להם, ויאמר אלהם: מרגלים אתם, לראות את ערות הארץ באתם" (בר' מ"ב, ו-ט).

ובכן, האחים אינם מבינים כי האדם העומד מולם הינו יוסף אחיהם. אך יוסף, מצידו, מזהה את האחים³. ניתן להניח בפשטות, שזאת משום שהוא ציפה לבואם כבר זמן מה, עקב ידיעתו על הרעב בכנען ועל שפע האוכל שיש במצרים⁴. אך גם אם נאמר שבהתחלה לא היה בטוח שאלו הם אחיו,

---

¹ יש מחלוקת בקרב פרשני המקרא אודות הסיבה המדויקת שבגינה האחים רצו להורגו. אמנם זוהי שאלה הזקוקת מקום לעצמה, אך רק נציין כי החלטה זו נבעה מתפיסה לפיה מהלכיו של יוסף עוצרים את התפתחות בית יעקב. כלומר, האחים היו צדיקים גמורים ולא עשו זאת עקב קנאה טבעית ורגילה, שאם לא כן שמותיהם לא היו נישאים על ליבו וכתפיו של הכוהן הגדול כחלק מעבודת הקודש (שם" כ"ח, ט). אלא הם עשו זאת ממניעים רוחניים והלכתיים: יש דעה שהאחים דנו את יוסף למיתה מדין "רודף" המתנכל להמיתם (ספורנו, בר' ל"ז, יח), ישנה דעה שדנו בו דין "עד זומם" כפי שזמם לעשות להם ("אור החיים", שם), ויש דעה הגורסת שעשו כך, מחמת היותו של יוסף "מורד במלכות" של יהודה (שלי"ה, "חלק תורה שבכתב", דרוש "צאן יוסף").

² ראוי להזכיר כי יש דעות רבות בעניין מי האנשים אשר מכרו את יוסף למצרים: האם היו אלו אחיו (בר' מ"ה, ד), המדיינים (שם ל"ז, כח), המדנים (שם, לו) או הישמעאלים (שם ל"ט, א). ואין כאן המקום לעסוק בכך, שכן זוהי סוגיה רחבה עד מאוד אשר נשתברו עליה קולמוסים רבים.

³ בהתחלה יוסף הכיר וזיהה באופן כללי שהם אחיו, ולאחר זמן מה, כנראה משום שהתקרבו אליו יותר, זיהה בוודאות כל אחד בדיוק לפי שמו. הלכך נכתב פעמיים: "ויכרם... ויכר יוסף את אחיו" (בר' מ"ב, ז) - "בתחילה הכיר שהם אחיו ואחר כך הסתכל בכל אחר ואחר והכירו" (אבן עזרא, שם). רבי יעקב צבי מקלנבורג מוכיח זאת מדיוק לשוני בפסוק: "ולזה בא כאן מ"ם הכנוי מחובר עם הפעל שיוורה על הכללי, ואח"י אמר ויכר את אחיו, בא מלת הכנוי את שיוורה על הפרטי" ("הכתב והקבלה", שם).

⁴ "כי היה מצפה להם שמא יבואו מפני הרעב כי דרכם של אבות לבא מצרימה מפני הרעב, כמה שנאמר: ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה" (בר' י"ב, י) ("בכור שור", שם).

ללאחר ששמע את קולם⁵ ואת העובדה כי באו מארץ כנען⁶, הכיר יוסף בבירור שאלו הם אכן אחיו הגדולים.

כאמור, יוסף אכן מזהה את אחיו – אולם הוא אינו ממנהר לחשוף את זהותו. במקום זאת, הוא פועל בדרכים שונות על מנת להגשים את חלומותיו הנבואיים, וכדי לבחון את רגשותיהם בטרם יחשוף את עצמו בפניהם: הוא רוצה לבדוק שמא רגשותיהם כלפי בנה האחר של רחל, אשתו העיקרית של יעקב, השתנו כעת. ובנוסף, ברצונו לבחון האם האחים התמלאו בחרטה על מעשה מכירתו.

עד כאן הסברנו כיצד יוסף הכיר את אחיו. כעת נעבור לשאלה הזועקת אשר נעסוק בה בעיונו: **כיצד בני יעקב לא הצליחו לזהות את יוסף אחיהם בעת פגישתם?** והתורה אף מדגישה זאת בבירור: **"והם לא הכרהו" (בר' מ"ב, ח).**

נראה כי מפרשי המקרא השונים הקדישו מאמץ מחשבתי לחרוש את פני השטח של הפסוק הזה, ולהלן תשובותיהם.

א. "יושב בסתר עליון" - ה' סימא את עיני האחים

בראש ובראשונה, נראה לומר כי ישנה סיבה רוחנית להסתרת זיהויו של יוסף, האמורה להקהות את עוקץ השאלה: ה' במכוון הסיר את היכולת של האחים לזהות את יוסף, ובכך הסתיר את זהותו מהם, משום שהם היו צריכים לעבור תהליך של תשובה, בין היתר על ידי הגשמת החלומות. תהליך זה יהווה תיקון עבור עצמם ועבור כלל משפחת יעקב. אך עדיין קשה: מדוע יוסף נטל לעצמו חלק מתפקידו של הקב"ה, ושם עצמו להיות שופט לאחיו ובא עליהם בהאשמות שווא, על מנת שיתקיימו חלומותיו? זאת ועוד, מדוע נכתב כי יוסף זכר את חלומותיו דווקא לאחר שהאחים לא זיהו אותו, ולפני שהוא מאשימם בעלילת הריגול?

לדברי רבי חיים כפואסי, קושיה אחת מתורצת בחברתה. כאשר יוסף ראה שהוא הכיר מיד את אחיו, אך הם לעומת זאת, כל עשרת האחים, אינם זיהו אותו כלל. ייתכן שחשב בליבו, כי פשר המקרה הלא טבעי הזה הוא, כי מסובבים מן השמיים שהחלומות שחלם בצעירותו טרם מכירתו לעבדות, יתקיימו כעת על ידו:

"כיון שראה יוסף שהביט בפרטות בכל אחד מהם והכיר את כולם והם לא הכירוהו, נתן אל לבו לזכור את החלומות ונתאמת אצלו שחלומותיו שרירין וקיימין ... ונתאמת אצלו כי מאת ה' היתה זאת לקיים החלומות שחלם" ("באור החיים", בר' מ"ב, ז).

יוסף עצמו רומז זאת במילים מועטות, הן בעת התגלותו כלפי אחיו, והן בשעת פגישתם לאחר פטירת יעקב אביהם שנים לאחר מכן:

"ועתה אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אתי הנה, כי למחיה שלחני אלקים לפניכם ... לא אתם שלחתם אתי הנה כי האלקים ... ואתם חשבתם עלי רעה, אלקים חשבה לטבה" (בר' מ"ה, ה-ח; נ', כ).

⁵ "למה אמר 'ויכירם' 'ויכר יוסף את אחיו' ... תחלה הכירם קצת במראה פניהם, ועוד לא הכירם לגמרי, כי עדין לא שמע קולם להכירם גם בקול" (מלב"ם, שם).

⁶ "ויאמרו מארץ כנען לשבור אוכלי וכאשר הזכירו לו זה, אז נתברר לו שהם אחיו באמת, וזה טעם 'ויכר יוסף' פעם שנית, כי נתוסף לו בהם היכר וידיעת אמת" (רמב"ן, שם).

ניתן לראות ראייה נוספת לטענה הנ"ל, מתיאור גירושם של הגר וישמעאל. לאחר שהם גורשו מבית אברהם והלכו אל המדבר, נגמרו להם המים. בתגובה, הגר משליכה את ישמעאל בנה אל השיחים כי לא רוצה לראות במותו, ובוכה ומתפללת לקב"ה שיעזור להם. ישמעאל מתפלל גם הוא, והתורה מספרת כי:

"וישמע אלקים את קול הנער, ויקרא מלאך אלקים אל הגר ... קומי שאי את הנער והחזיקי את ירך בו ... ויפקח אלקים את עיניה ותרא באר מים, ותלך ותמלא את החמת מים ותשק את הנער" (בר' כ"א, טו-יט).

יושם לב כי לא כתוב כאן שהקב"ה ברא לה באר יש מאין, אלא רק פקח את עיניה. כלומר, הבאר תמיד הייתה שם בהישג יד, אך הגר לא ראתה אותה. ייתכן לומר, בהתבסס על המדרש, שהקב"ה כיסה את עיניה ומנע ממנה לראות את הבאר שהייתה בסמוך⁷. ברם, לאחר שישמעאל התפלל, הגיע להם להינצל, ולכן ה' פקח את עיניה וגרם לה לראות את הבאר כדי שישתו ויינצלו ממוות. על כן, ניתן לשער שגם בעת המפגש של יוסף עם אחיו, ה' כיסה את עיניהם של האחים ומנע מהם לזהותו, מהסיבות שהזכרנו לעיל.

כך גם עולה פעמיים מדברי המדרש להלן:

"וירא יעקב כי יש שבר במצרים (בר' מ"ב, א) ... יסגור על איש ולא יפתח (אי"ב, יד) - אלו עשרת השבטים שהיו נכנסין ויוצאין למצרים ולא היו יודעים שיוסף קיים ... ובעד כוכבים יחתם (שם ט', ז) - אלו עשרת השבטים שהיו נכנסים ויוצאים למצרים ולא היו יודעים שיוסף קיים, וליעקב נתגלה שיוסף קיים" (בראשית רבה צא, א).

אם כך, מדוע אפוא יוחסו פסוקים אלו מספר איוב דווקא לאחי יוסף? ענה על כך רבי דוד לוריא:
"שסגר הקב"ה דלתי שכלם ולא יפתח לבבם להבין דבר מתוך דבריהם שזהו יוסף ... וליעקב נתגלה - לא גילוי ממש, אלא כמו שהיה להוכיח רואה ואינו רואה" (רד"ל, שם).

הרב חנוך זונדל בן יוסף מרחיב מעט את היריעה, ומבאר:

"דק"ל למה אמר לשון שבר, ה"ל למימר לשון אוכל. לכך מפרש דרמיז שראה יעקב רמז ברוה"ק שיש לו תקוה טובה במצרים. ושבר הוא ל' תקוה כשהשי"ן בשמאל ... ומדקאמר ביעקב לשון זריחה ובשבטים לשון חתימה, משמע דעל יעקב אמר הקב"ה שלא יזרח עליו רוה"ק כראוי לראות בירור הדברים על מכונם, אבל ברמז ראה. אבל 'בעד הכוכבים' אלו השבטים יחתום לגמרי, שהם לא ראו מאומה כדלעיל" ("עץ יוסף", שם).

אם כן מבואר במדרש, כי ה' סגר את פתחי החכמה של האחים, והסתיר מעיניהם כי האדם העומד מולם זהו יוסף. אך יחד עם זאת, ליעקב הוא כן גילה זאת מבחינה מסוימת ברוח הקודש. משום כך נכתב כי יעקב שולח את האחים למצרים לשבר שבר, כי המילה "שבר" משמשת גם במשמעות של אוכל, אבל גם במשמעות של תקווה ואחרית טובה (שְׁבַר). כלומר, גם אם יעקב לא היה מודע לכך, הקב"ה בכוונה גרם לו לשלוח את האחים למצרים לקנות אוכל, על מנת שיוכלו לפגוש את יוסף ולהתאחד עימו.

⁷ "אמר רבי בנימין: הכל בחזקת סומין עד שהקדוש ברוך הוא מאיר את עיניהם. מן הכא: 'ויפקח אלקים את עיניה, ותלך ותמלא את החמת' (בר' כ"א, יט), הדא אמרת מחוסרת אמנה היתה" (בראשית רבה נג, יד).

ובצורה ברורה יותר כתב רבי יעקב כולי, בביאורו לסיפור פגישת יוסף ובנימין לאחר מכן, שבמהלכה מתואר כי האחים שתו לשכרה עם יוסף, לאחר שראו שלא היה להם מכשול של יין נסך מצידו. וזה תורף דבריו:

"ולא תמהו השבטים על כך ... כי היו סימנים גדולים יותר בענין זה שהראו בבירור שהוא יוסף, ומכל מקום לא הכירוהו, וזה היתה נסיבה מן השמים" ("ילקוט מעם לועז", ברי"מ"ג, לד).

לאור זאת, שמא ניתן לדרוש על כך את הפסוק: "ישב בסתר עליון..." (תהי' צ"א, א), שהרי היושב במרומים הסתיר בכוונה את זהותו של יוסף מפני אחיו, וסימא את עיניהם כדי שלא יזהו אותו.

ב. "בצל שדי יתלונן" - מיקומו של יוסף

יחד עם האמור לעיל, ייתכן לדרוש במשמעות שונה גם את המשך הפסוק הנ"ל: "בצל שדי יתלונן" (שם), ולהציע פירוש מחודש בעקבות דברי רבי יהודה אריה ליב מגור:
"והם לא הכירוהו, כי במצרים היו כולם בהסתר. כי החושך יכסה ארץ (יש' ס', ב)" ("שפת אמת", פרשת מקץ, שנת תרל"ה).

דומה כי ניתן להשתמש ברוח הדברים של בעל ה"שפת אמת" בדרך קצת שונה, השופכת אור (או) אולי דווקא (צל) על התנהלותו של יוסף במקרה דנן. אמנם מדובר כאן על חושך רוחני אשר שרר במצרים, אך ייתכן וניתן לומר שבמפגש בין האחים ויוסף היה גם חושך גשמי. הוזה אומר, איננו מוציאים מכלל אפשרות כי לאורך פגישתו עם אחיו, יוסף היה במקום מוצל וחשוך, רחוק מן האחים, שהרי המשנה למלך ישמור מרחק מאנשים זרים, שמא יפגעו בו. הלכך, הם לא הצליחו להבחין היטב בדמותו ולזהותו.

צידוד לטענה זו ניתן להביא מסיפור רדיפת דוד על ידי שאול⁸. כידוע, עקב קנאתו, שאול רדף את דוד ורצה להרגו. כתוצאה מכך, דוד ברח והסתתר יחד עם אנשים הנאמנים לו במערה במדבר עין גדי. במהלך המרדף שאול רצה להתפנות, ולכן נכנס למערה. אך לא ידע כי במערה זו נמצאים דוד ואנשיו. הם הבחינו בשאול, אך הוא כלל אינו הבחין בהם. מדוע? אחת הסיבות לכך היא מפני שדוד ואנשיו היו בתוך המערה כאשר סביבם היה רקע חשוך, אבל סביב שאול היה רקע מואר, כי ניתן לשער שהוא עשה את צרכיו קרוב אל הכניסה של המערה⁹. משום כך, עצם היותם של דוד ואנשיו בחושך, עזרה להם לא להתגלות על ידי שאול. זאת בדומה למפגש בין יוסף ואחיו, שבו תנאי הסתרה חיצוניים אפשרו את ההסוואה.

ג. שינוי המראה החיצוני

⁸ שמי"א כ"ד.

⁹ על כך ניתן להוסיף את העובדה כי גם שאול וגם דוד ואנשיו היו עם הפנים לפתח המערה (כי באופן טבעי, אדם שמתפנה מסתכל לכיוון הפתח כדי לראות שאף אחד לא נכנס ורואה אותו), ולכן הם ראו אותו והוא לא ראה אותם. כמו כן, דוד ואנשיו ראו טוב יותר משאול, היות והאישונים בעיניהם כבר התרחבו והסתגלו לחושך, לעומת עיניו של שאול שעדיין לא הסתגלו לחושך ששרר במערה.

עם זאת, כל זה אינו מסביר עדיין את העובדה שאחים לא זיהו את יוסף בשאר פגישותיהם. שכן לאחר פגישתם הראשונה אשר תוארה לעיל, האחים נפגשו עם יוסף עוד פעמים נוספות, כנראה ממרחק קצר יותר, ואף אכלו עימו, כך שהיו יכולים לראות את פניו. על כן, ישאל השואל שוב: כיצד האחים טחו עיניהם מראות כי המשנה למלך העומד מולם הוא אחיהם יוסף משכבר הימים? אחת התשובות המפורסמות ביותר לשאלה זו מצויה בדברי רש"י, אשר נשען על המדרש¹⁰, וגורס כי היה ליוסף שינוי פיזיולוגי במראהו:

"ויכר יוסף וגו'. לפי שהניחם חתומי זקן והם לא הכירוהו שיצא מאצלם בלא חתימת זקן,

ועכשיו מצאוהו בחתימת זקן" (רש"י ברי' מ"ב, ח)¹¹.

אך עדיין ניתן להקשות על תשובה זו, הן מצידו של יוסף והן מצידם של האחים. מצידו של יוסף: הרי לפי המדרש קלסתר פניהם של יעקב ויוסף היו דומים¹². כך שיוסף עם זקן היה אמור להראות לאחים כמו יעקב אביהם. על כן, כיצד הם לא זיהוהו? על כך ניתן להשיב בפשטות, כי האחים אף פעם לא ראו את יעקב כשהיה צעיר, שהרי הוא התחתן ונהפך לאבא כשהיה מעל גיל שמונים. ולכן כאשר האחים ראו את יוסף באותה העת, שהיה בן קרוב לארבעים, לא עלה בדעתם שמראהו דומה למראה של אביהם בגיל ארבעים, כי כאמור, הם לא ידעו כיצד יעקב היה נראה בגיל זה.

ומצידם של האחים: כבר הרמב"ן הקשה על פירושו של רש"י, וטען כי אין יסוד בקביעתו כי יוסף היה היחיד ללא חתימת זקן. במיוחד נוכח העובדה שהפערים בגיל בין האחים לא היו משמעותיים: "והנה יששכר וזבולון אינם גדולים מיוסף רק מעט, אבל כיון שהכיר את הגדולים הכיר את כולם"¹³, ועוד היה מכירם מדעתו שיבאו שם" (רמב"ן שם).

על כן, מביא רמב"ן תירוץ אחר, אשר גם הוא עוסק בשינוי מראהו של יוסף, אך הפעם דבר זה היה מיוזמתו:

"ופחד אולי יכירוהו, ויתנכר אליהם - ששם המצנפת על מצחו וקצת הפנים ושנה עצמו כמו שנאמר באשת ירבעם: 'קומי נא והשתנית ולא ידעו כי את אשת ירבעם' (מל"א י"ד, ב), וכתוב: 'ויהי כבואה והיא מתנכרה' (שם, ה)" (רמב"ן שם, ז).

רמב"ן מפרש את המילה "ויתנכר" לא רק במשמעות של התנכרות לאדם אחר, כאילו הוא איננו מכיר אותו¹⁴, אלא גם במשמעות של גרימה לאדם אחר לא להכיר אותו על ידי התחפשות והסתרת הפנים. הוא מוכיח זאת מן הסיפור של אשת ירבעם¹⁵, שבעלה ביקש ממנה להתחפש ולשנות את

¹⁰ "ורבנן אמרי: הוא שהניחן בחתימת זקן ויכר יוסף את אחיו, והם לא הכירוהו שלא הניחוהו בחתימת זקן" (בראשית רבה צא, ז). וכך מובא גם בגמרא במסכת יבמות דף פח ע"א, כתובות דף כז ע"ב, בבא מציעא דף לט ע"ב.

¹¹ וכן ביאר גם ריב"ש באופן ספציפי יותר: "שצמח זקנו ונשתנה להם" ("בכור שור", שם). על כך ניתן להוסיף את דבריו של רבי אפרים אלנקאווה, אשר מוסיף נופך משלו על פי הרמז, ומציין כי: "לא הכירוהו - גימ': 'והוא בעל זקן' (=277)" (רבנו אפרים, פרשת מקץ).

¹² "וישראל אהב את יוסף" (ברי' ל"ז, ג) ... רבי יהודה אומר: שהיה זיו אקונין שלו דומה לו" (בראשית רבה פד, ח).

¹³ יש להעיר כי אין הכרח לפרש כך, וייתכן כי ליששכר וזבולון אכן היה זקן בגיל הנעורים כדברי רש"י, היות ולעיתים זמן צמיחת הזקן איננו שווה בקרב כלל האחים. בייחוד במקרה דן שבו יוסף ושאר אחיו היו מאימהות שונות, הווה אומר עם נתונים גנטיים אחרים. על כן, אפשר לומר כי יוסף אכן היה היחיד ללא זקן על פניו בעת המכירה.

¹⁴ כך מובן מהמשך דבריו של הרמב"ן, שיוסף התנכר אליהם בדברים שאמר להם. אנו עוד נעסוק בכך, ובתשובה נוספת שמופיעה בדבריו המתייחסת לשאלה שהעלינו, בהמשך המאמר.

¹⁵ מל"א י"ד.

הופעתה החיצונית, כאשר נשלחה בסתר אל הנביא אחיה השילוני על מנת לברר מה יעלה בגורל בנם החולה, אביה. בתיאור המעשה נכתב כי אשתו "מתנכרה", כלומר שינתה את המראה שלה. לפיכך, ניתן לפרש שגם יוסף שינה את מראהו במפגשו עם האחים, בין אם באמצעות איפור או שהצליח להסתיר חלק מפניו על ידי אביזרים ופריטי לבוש שונים¹⁶.

ד. לא רצו להביט בפניו

על גבי הנאמר לעיל, ניתן למצוא עוד תשובה הלכתית ומעניינת המתבססת על שתי מימרות אשר מופיעות בגמרא להלן, העוסקות בשמירת המבט מפני אנשים מסוימים. מימרא ראשונה:
"דרש ר' יהודה ברבי נחמני, מתורגמניה דריש לקיש: כל המסתכל בג' דברים עיניו כהות: בקשת ובנשיא ובכהנים ... בנשיא דכתיב: 'ונתת מהודך עליו' (במ' כ"ז, כ)" (חגיגה דף טז ע"א).

מגמרא זו מתבאר כי ראייתו של האדם יכולה להיחלש, אם הוא מביט בדברים הללו, היות שבכל אחד מהם יש מעט מדמות ומזיו השכינה¹⁷. במקרה של הנשיא, העומד בראש עם ישראל, הגמרא מוכיחה זאת מתיאור העברת ההנהגה ממש ליהושע: נאמר כי משה נתן ליהושע מן ההוד שהיה עליו (שנבע מקרינת עור פניו, כתוצאה מזיו השכינה), כדי שיתאים לתפקידו כמנהיג העם. לפיכך, הרגוצ'ובר, רבי יוסף רוזין, גורס כי האחים לא זיהו את יוסף, משום שהקפידו ונזהרו שלא להביט בפניו, מחמת היותו משנה למלך מצרים. שכן נאמר בגמרא כי כל המסתכל בנשיא עיניו כהות. ובלשונו:

"ובאמת י"ש דהנה מבואר חגיגה דף ט"ז אסור להסתכל במלך, לכן לא הסתכלו בו, ועיין ברמב"ם בהלכות מלכים דצריך ליתן כתר בראשו בשעה שנכנסים אצלו. וי"ש הטעם כדי שלא יסתכלו בו, ע"ש מ"ש" ("צפנת פענח", בר' מ"ב, ח).
תשובה נוספת מספק הרב שלמה סובול, אשר תומך יתדותיו על מימרא שונה בגמרא אחרת, שתובא להלן. וזה תורף דבריו:

"והנה ע"ד שכתב מפניו ולא ממנו אפ"ל דמצינו במגילה כ"ח דאמר ר' יוחנן אסור לאדם להסתכל בצלם דמות אדם רשע ... במגן אברהם סוף סימן רכ"ה הביא זה לענין דאסור להסתכל בפני כותי ... ומ"מ נראה דדוקא להסתכל בו ביותר ולהתבונן בצלמו ודמותו אסור אבל ראייה בעלמא מותר ע"כ. ולפ"ז מקודם שהתודע יוסף אל אחיו שחשבוהו לעכו"ם לא התבוננו בפניו ולכן לא הכירוהו, אבל לאחר שהתודע אליהם והתבוננו בפניו נבהלו 'מפניו' ממש שהכירוהו" ("שלמה חדשה", בר' מ"ה, ג).

¹⁶ מעניין לציין כי החת"ם סופר גורס בכיוון דומה אך הפוך לחלוטין מדברי הרמב"ן. לדבריו, יוסף התנכר לאחיו דווקא על ידי שהסיר את המצנפת שהיה מתעטף בה תדיר כמנהג אנשי מצרים, וכך האחים אמנם ראו את פרצופו וחוטמו, אך הלסת וחלקו התחתון של פניו היה מכוסה בזקן, כדברי רש"י. ודבר זה בעצם בלבד אותם כי "התנכר והסיר ממנו את הטלית שהיה עטוף בו, ונראה הוא להם עם כל הזקן, ועל ידי זה לא הכירו אותו". ("תורת משה", שם).

¹⁷ לפי מהרש"א, שם. משום שהמסתכל בשכינה עצמה אינו יכול לחיות, שנאמר: "כי לא יראני האדם וחיי" (שם ל"ג, כ). לכן מי שמסתכל בדברים הנ"ל, המהווים מעט מזיו השכינה, "זוכה" לכך שעייניו כהות, מצב שיש בו מעין מיתה, שהרי סומא חשוב כמת.

לאחר שיוסף חשף את זהותו בפני אחיו, נכתב כי האחים נבהלו "מפניו". הרב סובול מדייק בלשון הפסוק וגורס, בהתבססו על דבריו של ה"מגן אברהם", כי עצם העובדה שמודגש שהאחים נבהלו "מפניו" של יוסף, מעידה כי זו כנראה הייתה הפעם הראשונה שהאחים ממש התבוננו בקלסתר פניו. זאת משום שלאורך כל פגישותיהם עם יוסף, מסתמא שהאחים החשיבו אותו למצרי עובד אלילים מרושע, עקב הצרות שגרם להם. לכן הם נמנעו מלהביט לעומק בדמותו ובפניו של אדם רשע, כנאמר בגמרא:

"שאל רבי את ר' יהושע בן קרחה: במה הארכת ימים ... א"ל מימי לא נסתכלתי בדמות אדם רשע. דאמר ר' יוחנן: אסור לאדם להסתכל בצלם דמות אדם רשע, שנאמר: 'לולא פני יהושפט מלך יהודה אני נושא, אם אביט אליך ואם אראדך' (מל"ב ג', יד)¹⁸. ר"א אמר: עיניו כהות, שנאמר: 'ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות' (בר' כ"ז, א), משום דאסתכל בעשו הרשע ... רבא אמר: ... 'שאת פני רשע לא טוב' (מש' י"ח, ה)" (מגילה דף כח ע"א).
נמצא אפוא, שלאורך כל פגישותיהם עם המשנה למלך, האחים הקפידו להסתכל עליו רק בראייה שטחית ולא ממוקדת. ומאחר שמאז שראוהו בפעם האחרונה מראהו של יוסף השתנה מעט, לא היה שייך להכירו מבלי להסתכל לעומק בקלסתר פניו. על כן, האחים לא הצליחו לזהות את יוסף עד שהתגלה אליהם.

ה. שינוי הקול והדיבור

אך על אף האמור לעיל, עדיין קשה: גם אם נאמר שהאחים לא הביטו בפניו של יוסף לעומק, וגם אם הביטו – לא היו יכולים להבחין היטב בפניו, שהיו מוסתרות על ידי זקן או על ידי אביזרי לבוש כלשהם. כיצד לא זיהו את קולו של אחיהם משכבר הימים? אמנם חלפו מעל עשרים שנה, אך עדיין המוח אמור לזכור טביעת קול של אדם שהיה דומיננטי מאוד בחייהם.
רשב"ם הביא את התשובות לעיל אודות מראהו של יוסף, בחדא מחתא. ולצד זאת, הוסיף תשובה נוספת המתייחסת לקולו ולדיבורו¹⁹:

"והם לא הכירוהו, כי בא עתה לפנייהם בחתימת זקן, ועוד שראוהו מושל בכל המלכות בבגדי מלכות. וגם מן הקול לא היו מכירים אותו, כי על ידי מתורגמן היה מדבר עמהם, כדכתיב: 'כי המליץ בינותם' (בר' מ"ב, כג)" (רשב"ם, בר' מ"ב, ח).
ובכן, רשב"ם מציין את העובדה כי בהמשך המפגש של האחים עם יוסף, מתואר במפורש בכתוב כי האחים מדברים ביניהם בחופשיות בשפה העברית, כי הם חשבו שיוסף לא מבין את דבריהם. זאת משום שהיה אדם אשר תירגם את דבריהם ליוסף, שהרי הם ככל הנראה לא דיברו מצרית. לפיכך, רשב"ם מניח כי לאורך כל פגישותיהם יוסף דיבר עם האחים באמצעות המתורגמן, ולכן הם בעצם לא שמעו את קולו.
בהמשך לכך, שד"ל מבאר ביתר פירוט, וסובר כי:

¹⁸ את הדברים הללו אמר אלישע הנביא ליהורם, בנו של אחאב, מלך ישראל שהיה עובד עבודה זרה. לאחר שיהורם התאחד עם יהושפט מלך יהודה על מנת לצאת להילחם כנגד מלך מואב, יהושפט רצה לשאול בדבר ה' מפי הנביא. ברם אלישע לועג למלך ישראל, ואומר לו שהסיבה היחידה שהוא מביט בו ומדבר איתו, היא אך ורק מתוך כבוד ליהושפט מלך יהודה.

¹⁹ כעין זה ביארו גם "פענח רזא" והחזקוני.

הם אולי לא שמעו קולו, כי בלחש היה אומר דבריו אל המליץ והמליץ היה מפרש להם בלשון הקודש, ואף אם אולי שמעו קולו אין ספק שנשתנה קולו ומראה פניו במשך עשרים שנה" (שד"ל, שם).

יחד עם זאת, יש מפרשים אשר אינם אוחזים בדעה זו, ומשמע מדבריהם שהאחים אכן שמעו את קולו של יוסף. אם כן ממילא חוזרת השאלה: כיצד לא זיהו אותו בעקבות קולו? ספורנו מצביע על העובדה שנכתב כי יוסף דיבר עם האחים "קשות", ולומד מכך שבעת פגישתם, צורת הדיבור והקול שלו הייתה שונה. כלומר, הוא כנראה שינה את גוון קולו, ולא דיבר איתם כפי שנהג לדבר איתם בעבר, בגוון קול נעים ורך, אשר נבע מענוותנותו: "ויתנכר אליהם - שנה טעמו ולא דיבר בענוה כמנהגו. 'קשות' - פן יכירוהו בקול" (ספורנו, שם, ז).

גם אברבנאל ומלבי"ם כתבו שטון דיבורו של יוסף היה שונה, אבל גרסו שנוסף על כך, הוא ניסה להסתיר את זהותו גם על ידי תוכן הדברים שאמר להם. הוא דיבר איתם קשות והתגולל עליהם בעלילת הריגול, כדי שיתעסקו להשיב לדבריו, ומתוך כך בעצם לא תהיה להם את פניות המחשבה לשים לב לקולו ולזהותו האמיתית. ובלשונו של האברבנאל:

"ומפחדו שגם הם יכירוהו במראה פניו התנכר אליהם, ואולי כסה פניו בצניפו כמו שכתב הרמב"ן. וגם השתנה קולו בדברו אתם קשות שמתרעם ודבר בחזקה כדי שלא ישימו לבם להכירו אבל ישתדלו להשיב לדבריו. ואפשר שלא היה התנכרותו דבר אחר אלא שדבר אתם קשות להבהילם כדי שלא יהיה להם שהות ולא מנוחה להכיר בו" (אברבנאל, שם).
עוד יש לומר, תשובה נוספת מפי רבי יהונתן אייבשיץ. הוא מסביר, בהסתמך על כלל הלכתי הנאמר בגמרא, כיצד יוסף הצליח לזהות את אחיו, בעוד הם לא זיהו אותו:

"והם לא הכירוהו, כי הנה אמרינן בגמרא דסומא האיך מותר באשתו, דבשלמא אדם אחר רואה אותה ומכירה בטביעת עין, מה שאין כן בסומא, ואמרו שמכירה בקלא. אבל כל לשון ולשון מתחלף בטוב הדבר ונעימת המליצה אם חזק אם רפה עד שמי שמכיר בלשון אשכנז ואינו מכיר בלשון צרפת ושומע את חברו מדבר בלשון צרפת אינו מכירו בקלא. ולכך המה שדברו בלה"ק בהיות יוסף אצלם ועכשיו נמי היו מדברים בלה"ק, היה יוסף מכיר אותם בקלא. אף שנפתלי וזבולון נשתנו בחתימת זקן ופרצוף פנים כמו שכתב הרמב"ן. אבל יוסף שדיבר בפניהם עם המליץ בלשון מצרי, לא היו יכולים להכיר את יוסף ע"י הקול" (יתפארת יהונתן, פרשת מקץ).

לדבריו, אכן הגמרא אומרת שניתן להכיר ולזהות אדם מסוים רק על סמך קולו – "טביעת עינא דקלא"²⁰. אך יחד עם זאת, טביעת הקול הזאת טובה רק כאשר האדם מדבר באותה השפה שבה האחרים שמעו אותו קודם לכן, ועל ידה הם יכולים כעת להכיר את שפתו, ומתוך כך, גם את קולו. ברם במקנה דנן, האחים לא היו יכולים לזהות את יוסף על פי קולו, כי לא הכירו את שפתו, היות והוא דיבר עימם כל הזמן במצרית ולא בלשון הקודש. משום כך, רק לאחר שהתגלה אליהם ודיבר בעברית²¹, האחים זיהו על פי טביעת הקול שאותו משנה למלך העומד מולם, הוא אכן יוסף אחיהם משכבר, ולא מצרי מתחזה.

²⁰ "דאי לא תימא הכי, היאך סומא מותר באשתו? ובני אדם איך מותרין בנשותיהן בלילה? אלא בטביעות עינא דקלא" (חולין דף צו ע"א).

²¹ "והנה עיניכם ראות ועיני אחי בנימין, כי פי המדבר אליכם" (בר' מ"ה, יב).

ו. לא העלו בדעתם שיתמנה לתפקיד שלטוני

אכן חבר המפרשים לעיל, התייחסו לשאלה הנ"ל ותירצו אותה כל אחד בהתאם לגישתו ולסגנונו, בין אם מדובר בשינוי המראה וההופעה, בשינוי הקול והדיבור או שניהם יחד. אך נדמה כי תשובות הללו יפות ומתאימות בעיקר לפגישתם הראשונה, ולא לשאר הפגישות שהיו לאחריה. אמנם יוסף דיבר מצרית ונשא שם מצרי, צפנת פענח²². ולא זו אף זו, הוא גם נראה והיה לבוש כמצרי לכל דבר ועניין. אך לצד זאת, לכאורה היה מתבקש שהאחים יזהו את יוסף במהלך פגישותיהם המרובות עמו. שכן בעת מכירתו, יוסף לא היה ילד, אלא נער בוגר יחסית, ובגיל שבו תווי הפנים כבר מגובשים למדי. על כן, ייתכן שפניו נשארו דומות, ואף היה בהופעתו או בקולו כדי לרמוז על זהותו. מעבר לכך, דבריו המסתוריים, התעניינותו דווקא בבנימין ובאביהם הזקן, הזכרת שם שמייס²³ והידע האישי שהפגין על משפחתם²⁴ – היו צריכים לעורר אצלם חשד.

לאחר מכן, כאשר יוסף מצווה להכין את סעודתו עימם, הוא אף דואג להראות להם שכל המאכלים המוגשים כשרים לפי שיטתם²⁵. רק כאשר הוא מושיב אותם סביב שולחנו לפי סדר גילם המדויק, ומעניק לבנימין מנה חמישית משאר האחים, הם סוף סוף תמהים על הנעשה²⁶. אולם עדיין אינם קולטים שזהו יוסף אחיהם, על אף כל סימני השאלה שהתעוררו במוחם.

בנוסף לנאמר לעיל, רבי משה אלשיך מוסיף קושיה נוספת. הוא תמה מדוע האחים לא קישרו את המאורע הנוכחי, שהם משתחוים לשליט עקב ענייני תבואה, אל יוסף ואל חלומו:

"אך עדין יפלא איך בראותם שנוקקו לבא להשתחוות אל איש שליט על הארץ על עסקי תבואה לא נתנו לבם לאמר כי בא החלום אשר חלם יוסף ... שמורה שעל דבר תבואה נבא להשתחוות ואולי זה הוא בעל החלומות".

ומתרץ את הקושיה הזו בחדא מחתא עם שאר הקושיות שהובאו לעיל:

"ע"כ אומר, כי בא הכתוב לתת טעם לדבר. והוא כי המה אמרו בלבם, הנה לעבד מכרנו אותו למצרים, מקום אשר עבד איש לא ירים ראש לעלות לגדולה, כמשפט מזל מצרים,

---

²² בכך מתורצת שאלה נוספת: הרי מן הסתם המשנה למלך היה מפורסם ושמו הלך לפניו. אם כן, כיצד האחים לא שמעו שקוראים לאדם זה יוסף, ומתוך כך הבינו שזהו יוסף אחיהם? רבי יוסף חיים תירץ זאת על ידי שטען כי פרעה גזר שיקראו ליוסף רק בשם צפנת פענח, ולא בשמו המקורי העברי, כדי להראות שהוא ראוי לגדולה וכדי לפייס דעת המצרים שלא יתרעמו על כך שעבד מושל בהם: "ולכן כשבאו אחיו ידעו ששם האיש אדוני הארץ צפנת פענח, ולא היה נזכר שם יוסף כלל בפי כל אדם, ולכך לא הרגישו אחיו בזה" ("עוד יוסף חי - דרשות", בר' מ"ה, טז).

²³ "ויאמר אלהם יוסף ביום השלישי: זאת עשו וחיו, את האלהים אני ירא" (בר' מ"ב, יח).

²⁴ כגון: "ויאמר אלהם יוסף: הוא אשר דברתי אלכם לאמר, מרגלים אתם" (בר' מ"ב, יד) - "ומדרשו ... אמר להם הוא אשר דברתי אליכם, להרוג בני העיר באתם, מנחש אני בגביע שלי, ששנים מכס החריבו כרך גדול של שכם" (רש"י, שם. על פי בראשית רבה צא, ו). "ויאמרו שאול שאל האיש לנו ולמולדתנו" (בר' מ"ג, ז) - "ומדרשו, אפילו עצי עריסותינו גלה לנו" (רש"י, שם. על פי בראשית רבה צא, ו).

²⁵ לפי הגמרא: "ואמר רבי יוסי ברבי חנינא: מאי דכתיב: 'וטבוח טבח והכין' (בר' מ"ג, טז)? פרע להן בית השחיטה. 'והכין' - טול גיד הנשה בפניהם. כמ"ד: גיד הנשה נאסר לבני נח" (חולין דף צא ע"א).

²⁶ "וישבו לפניו הבכר בכברתו והצעיר כצערתו, ויתמהו האנשים איש אל רעהו. וישא משאת מאת פניו אלהם, ותרב משאת בנימן ממשאת כלם חמש ידות, וישתו וישכרו עמו" (בר' מ"ג, לג-לד) - "מכה בגביע וקורא, ראובן שמעון לוי יהודה יששכר וזבולון בני אהם אחת, הסבו כסדר הזה שהוא סדר תולדותיכם, וכן כולם, כיון שהגיע לבנימין, אמר, זה אין לו אם ואני אין לי אם, ישב אצלי" (רש"י, שם).

כנודע מרבותינו זכרונם לברכה ... והלא כמו זר נחשב ישדד הוא ית' שר ומערכות השמים בשביל יחיד. וזה מאמר הכתוב 'יוסף הוא השליט' לומר כי אחיו שהשתחו לו [ראו] ב' דברים: (א) כי יוסף אשר לעבד נמכר הוא לא יעלה על לב שיהיה הוא השליט. וזה מאמר הכתוב לתת טעם אל סכלם הדבר, כי יוסף אשר היה עבד, הוא השליט, הלא כמו זר בעיניהם יהיה יוסף" (אלשיך, בר' מ"ב, ו).

קודם כל, האחים לא האמינו שייתכן שיוסף יהפוך לשליט. הרי הם ידעו שהוא ירד למצרים בתור עבד, ומצרים היא "בית עבדים", מקום שלא מאפשר לעבד לעלות לגדולה²⁷. לפיכך, לא היה סביר בעיני האחים שהקב"ה ישנה את החוק הקיים במצרים, האוסר על מינוי עבד למשרה שלטונית – רק עבור יוסף, שהוא בסך הכל אדם אחד. יצוין כי קדם לאלשיך בתירוץ זה רמב"ן, שכתב בקצירת האומר:

"ועוד היה מכירם [יוסף] מדעתו שיבואו שם, והם לא נתנו לבם שיהיה העבד אשר מכרו לישמעאלים הוא השליט על הארץ" (רמב"ן, שם, ח).

דהיינו, האחים לא העלו על דעתם כלל, שאותו צפנת פענח, השליט המצרי הרם והנישא, לבוש מלכות ומוקף בעבדים, הוא בעצם אותו אח קטן שהם מכרו לעבדות קודם לכן²⁸. שהרי בעיניהם, יוסף נמכר לעבדות כפי שהיה ראוי להיעשות לו²⁹, ולכן לא ייתכן שהוא הפך למושל. וביתר פירוט מובא גם בדברי הרד"ק:

"ואפשר שהכירוהו אף על פי שהיה בחתימת זקן, לולי שראוהו במעלה גדולה והיה רחוק בעיניהם מאד שיהיה הוא יוסף שמכרוהו לעבד והוא אדון לכל מצרים. ואמרו בלבם אף על פי שצורתו דומה לצורת יוסף, הרבה בני אדם דומה צורת זה לצורת זה בקצת, לפיכך יצא מלבם שיהיה הוא יוסף" (רד"ק, שם, ז).

חיזוק לדבריהם ניתן למצוא בדברי המדרש, המתאר היכן האחים חיפשו את יוסף:

"נטל יוסף שבעים גבורים מבית המלך ושגר בשבילם לבקש אותם בשוק. הלכו ומצאו אותם בשוק של זונות. ומה טיבן בשוק של זונות? אלא אמרו: אחינו יוסף יפה תואר ויפה מראה, שמא בקובא הוא" (בראשית רבה צא, ו).

בבואם למצרים, האחים חיפשו את יוסף במקומות השפלים ביותר, הואיל והניחו כי מתוקף היותו עבד, הוא ככל הנראה יהיה בשוק של פריצות. משום כך, בעת פגישתם, הם לא העלו בדעתם שהאיש העומד מולם ועוטה את בגד השררה המצרית, הוא הוא יוסף אחיהם³⁰. לפיכך, על אף בקיאותו

²⁷ כנאמר במדרש: "שכך מוכתב בסקרידין (=בספרים) של פרעה, שאין עבד מולך" (בראשית רבה פט, ז). דהיינו, מבחינת חוקי המדינה, אסור היה לעבד להתקדם למעמד שלטוני.

²⁸ כעין זה נמצא גם בפירוש "הטור הארוך", "אור החיים" ו"שד"ל.

²⁹ לפי מלבי"ם, האחים החליטו להפטר מיוסף ולהרחיקו מעליהם, כהמשך להרחקת ישמעאל ועשיו ממשפחת אברהם. זאת משום שהם פחדו שיוסף מתכנן להדיח אותם מהמשפחה ועל ידי כך בעצם להיות לבדו "הבן הממשיד", כפי שקרה בכל הדורות הקודמים בהיסטוריה המשפחתית. "לכן חשבו לכלות קוץ מכאיב מן הכרם לתועלת כללי, לא מקנאת איש מרעהו" (מלבי"ם, בר' ל"ז, ד).

³⁰ על כך ניתן להוסיף, כי יש הטוענים שהאחים כלל לא מכרו את יוסף לעבדות: "וקודם שבאו הישמעאלים עברו אנשים מדיינים אחרים דרך שם, וראוהו בבור ומשכוהו ומכרוהו המדיינים לישמעאלים. ויש לומר שהאחים לא ידעו, ואף על פי אשר כתב: 'אשר מכרתם אותי מצרימה' (בר' מ"ה, ד), יש לומר: שהגרמת מעשיהם סייעה במכירתו. זה נראה לי לפי עומק דרך פשוטו של מקרא" (רשב"ם, בר' ל"ז, כח). ובכן לשיטה זו, הטענה הנ"ל מתיישבת ביתר שאת על הלב, כי אליבא לדעתם, יוסף ככל הנראה איננו בחיים.

הרבה בקורות משפחתם, ניתן לומר שהם סברו שהמשנה למלך הצליח לנחש זאת על ידי כשפים שעשה באמצעות הגביע שלו, שהרי מצרים הייתה ארץ מלאה בכשפים³¹.
כעת נמשיך לבאר את דברי האלשיך, אשר מוסיף לדבריו סיבה נוספת, ובכך עונה על השאלה מדוע האחים לא קישרו בין חלומותיו של יוסף לבין האירוע הנוכחי:

"(ב) כי המה אמרו, לא ימנע או חלום השבלים הוא כפתרונו משל השררה, כאומרם 'המלוך תמלוך' וגו'. או הוא כמשמעו שתיטב תבואתו מתבואתו ונצטרך אליה. ולא יתכן לא זה ולא זה, שאם נאמר שהוא מדבר על הממשלה, הנה הוא שליט על הארץ כלה. והם לא הבינו מחלומו רק על אחיו לבד, באומרם 'המלוך תמלוך עלינו', ואם הוא כמשמעו על התבואה, גם כן הוא עליו ועל אחיו, כאומרו 'אנחנו מאלמים' כו', אך 'הוא המשביר לכל עם הארץ' דרך כלל, וא"כ איך יהיה הכולל פתרון הפרטי. וע"י כן נמשך ש'ויבואו אחי יוסף וישתחו לוי', ולא חשו אולי יוסף הוא".

לדבריו, גם אם האחים חשבו לרגע על חלומותיו של יוסף, הם פירשו את החלומות באופן שונה: הם חשבו שאם החלום רומז על עניין של שלטון ושררה, אזי יוסף ישלוט רק על האחים בלבד, ולא על כל מצרים. יתרה מזו, לדידם, אף על פי שהחלום עסק בענייני תבואה, עדיין אין המקרה הנוכחי מתאים לחלום, שהרי כאן יוסף מוכר תבואה לכל עמי האזור, ולא רק להם. אשר על כן, הם חשבו שאין להם עתה קשר אישי לחלום.

ועוד יתכן רמז כי גם על החלום הב' שהוא 'ואחד עשר כוכבים משתחווים' שאמר להם יעקב אביהם: 'הבא נבא וכו' להשתחוות לך ארצה', לא חשו אולי הדבר הזה הוא ליוסף הוא השליט הזה. כי הלא 'ויבואו אחי יוסף', כלומר ולא אביהם ואמו להשתחוות, שהוא השמש והירח, ע"כ לא נתנו אל לבם. וזהו 'ויבואו אחי יוסף' כלומר למה שהם האחים, ולא השמש והירח, ע"כ 'וישתחו לוי', ולא חשו אולי יוסף הוא" (אלשיך, שם, ו).

סיבה נוספת שהאחים לא האמינו שבהשתחוותם לשליט זה מתקיימים חלומותיו של יוסף, היא מפני שבחלום השני, חלם יוסף שגם השמש והירח (אביו ואימו) ישתחו לוי, ואילו עכשו רק האחים באו (למעט בנימין) והשתחו לוי ארצה, כי יעקב נשאר בארץ כנען. כיוון שכך, החלום לא התקיים בשלמותו, ולכן הם לא חשדו ביוסף.

לאור זאת, ניתן לומר כי בני יעקב לא היו יכולים לחשוב שצפנת פענח הוא יוסף אחיהם, לא בגלל חוסר תשומת לב, אלא בגלל הנחות יסוד מוטעות שהסיטו אותם מן האמת: אי-סבירות מציאותית (עבד שהפך לשליט), והפרשנות השונה לחלומותיו, גרמו להם לשלול לחלוטין את האפשרות שזהו יוסף. ובכן, הנה לנו אפוא, דרך מדעית-פסיכולוגית-נפשית להסביר את עיוורונם של האחים אודות זהותו של המשנה למלך המסתורי.

ז. מצאצאי תלמידי בית אברהם

אמנם הפירוש הקודם אודות מצבם הפסיכולוגי של האחים בהחלט מניח את הדעת, אך עם זאת, הוא איננו עונה על השאלה במלואה – גם אם נקבל את ההנחה שהאחים לא העלו בדעתם שצפנת פענח הוא יוסף, עדיין לא ברור מיהו לדעתם האיש שעמד מולם. במיוחד לנוכח התנהגותו המוזרה,

³¹ "בלהטיהם אלו מעשה כשפים" (סנהדרין דף סז ע"ב). וכן מובא גם בפירוש רש"י, לגבי החרטומים שהצליחו גם הם להפוך מים לדם: "אף אתם מביאין מכשפות למצרים שכולה כשפים" (רש"י, שם' ז', כ"ב).

כנאמר לעיל, אשר עוררה תהיות רבות: הוא טען כי הוא ירא אלוקים, ואף הביא להם אוכל כשר למהדרין על פי המנהגים העבריים באותה התקופה, אשר כללו הימנעות מאכילת גיד הנשה. יתרה מזו, הרי דמותו של יוסף הייתה שונה בנוף המצרי: הוא היה בגוון עור בהיר ועטור בזקן, בדומה לצאצאי שם. זאת בניגוד לכל המצרים שהיו מגולחים וככל הנראה גם בעלי גוון עור כהה יותר, עקב היותם מצאצאי חם. כל אלה אמורים היו לעורר חשד בעיני האחים. על כן, השאלה המרכזית נותרת בעינה: כיצד ייתכן שהאחים לא זיהו שמדובר ביוסף?

ובכן, נדמה כי ניתן להשלים את התמונה לחלוטין באמצעות תשובה מיוחדת של הרב אביגדר נבנצל. בתשובתו, הוא מעלה השערה חדשה הנוגעת לזהותו של צפנת פענח לדעת האחים, תוך כדי שהוא מתבסס ומתרחק גם יחד משפט מעט תמוה בדברי הרמב"ם. בטרם נפנה להציג את תשובתו, נסביר תחילה את התמיהה העולה מדברי הרמב"ם:

"ויצא [אברהם] לחרן והתחיל לעמוד ולקרוא בקול גדול לכל העולם, ולהודיעם שיש שם אלוה אחד לכל העולם ולו ראוי לעבוד, והיה מהלך וקורא ומקבץ העם מעיר לעיר ומממלכה לממלכה, עד שהגיע לארץ כנען והוא קורא, שנאמר: 'ויקרא שם ה' אל עולם' (ברי' כ"א, לג). וכיון שהיו העם מתקבצין אליו ושואלין לו על דבריו, היה מודיע לכל אחד ואחד כפי דעתו עד שיחזירהו לדרך האמת, עד שנתקבצו אליו אלפים ורבבות, והם אנשי בית אברהם. ושתל בלבם העיקר הגדול הזה וחבר בו ספרים" (רמב"ם, הלכות עבודה זרה, פרק א', הלכה ג).

כידוע, אברהם אבינו נחשב לא רק לדמות מייסדת של האמונה, אלא גם כמפיץ רעיון המונותאיזם בעולם וכמורה ומחנך שהשפיע על סביבתו. משום כך, היו לו תלמידים רבים אשר נטשו את עבודת האלילים שלהם והצטרפו לדרכו הרוחנית³². תלמידי בית אברהם היו אנשים שהוא קירבו לאמונה באל אחד ולדרך חיים מוסרית יותר משאר אנשי הדור³³. בכך, אברהם הפך לאב רוחני של רבים ("אב המון גויים"), ולא היה רק דמות פרטית או משפחתית. רמב"ם סבר כי מספרם של אנשי בית אברהם, שהתקרבו בזכותו לאמונה בקב"ה, הגיע לכמות עצומה – לאלפים ולרבבות. ונשאלת השאלה: כיצד הוא הגיע למסקנה זו?

על כך משיב הרב נבנצל:

"צריך ביאור, איך לא ידעו האחים כי זה יוסף אחיהם אחרי שאמר: 'את האלקים אני ירא' (ברי' מ"ב, יח), ושחט בהמה ונטל גיד הנשה ונהג כישראל גמור, ואיך חשבוהו למצרי... ולכאורה, מכאן ראיה למה שכתב הרמב"ם דאנשי בית אברהם נתקבצו לאלפים ורבבות. יעויי"ש. ואם כן, י"ל דחשבו אחי יוסף דמאנשי בית אברהם הוא" ("מציון מכלל יופי", פרשת מקץ).

³² לאחר לקיחתו בשבי של לוט, אחיינו של אברהם, על ידי ארבעת מלכי האזור, התורה מתארת כי: "וישמע אברם כי נשבה אחיו וירק את חניכיו ילידי ביתו, שמנה עשר ושלוש מאות, וירדף עד דן" (ברי' י"ד, יד). ניתן להביא ראיה נוספת מהעובדה שלפני חורבן סדום, הקב"ה מעיד על ייעודו של אברהם לשמש כמורה דרך לאנושות כולה, ובמיוחד לבני ביתו: "ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו כל גויי הארץ. כי ידעתי למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחרי ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (ברי' י"ח, יח-יט). כלומר, ניתן להבין מכאן שהביטוי "ביתו אחרי" מתייחס גם לתלמידיו של אברהם ההולכים בדרכו.

³³ "ואת הנפש אשר עשו בחרן" (ברי' י"ב, ה) - "שהכניסן תחת כנפי השכינה, אברהם מגייר את האנשים ושרי מגיירת הנשים, ומעלה עליהם הכתוב כאילו עשאים" (רש"י, שם. על פי בראשית רבה לט, יד).

הרב נבנצל מסביר כי ניתן ללמוד מהמפגש בין יוסף לאחיו, עד כמה היו נפוצים תלמידי בית אברהם באותם ימים. כאמור, האחים לא זיהו את יוסף, אף על פי שהעיד על עצמו כירא אלוקים, ולמרות שביקש לשחוט בהמה כשרה ולהוציא ממנה את גיד הנשה. ובכן, כיצד לא עלה בדעתם של האחים שזהו יוסף?! והרי אלו עוד אנשים היו בעולם באותה התקופה ששמרו על דיני כשרות? לפיכך ניתן לומר, כי האחים תירצו לעצמם בדוחק, שאדם זה הוא כנראה צאצא של תלמידי בית אברהם, מזרעו של שם בן נח, שעלה לגדולה במצרים. ולכן הוא ממשך להקפיד על ההלכות ועל המנהגים שהתחנך לפיהם³⁴. מכאן מוכיח הרב נבנצל את דברי הרמב"ם, שבית אברהם גדל והתרחב עד כדי כך, שדווקא בשל שכיחותו לא עורר חשד, ולכן לא עלה בדעתם של האחים כי מדובר ביוסף בכבודו ובעצמו.

ח. מצאצאי בני קטורה

עם זאת, לכאורה נראה כי גם התשובה שהובאה לעיל עדיין מעוררת קושי. זאת לאור דברי המדרש המתארים את אחריתם של תלמידי בית אברהם:

"ואין אמונה בעבדים, כך כל עבדי שנמולו עם אברהם אבינו לא נתקיימו לא הם ולא זרעם בישראל, ומנין שמלך? שנאמר: 'וכל אנשי ביתו יליד בית נמולו' (בר' י"ז, כז)" (פרקי דרבי אליעזר, פרק כט).

על סמך מדרש זה, יש מן הפרשנים שגרסו כי תלמידי בית אברהם לא נשארו נאמנים לדרכו לאורך זמן, עד שלבסוף צאצאיהם נטשו את דרכו הרוחנית ושבנו למנהגי אומות העולם³⁵:

"והוא במה שידענו מרבותינו ז"ל בפרקי רבי אליעזר (פרק כט) כי כל הנפש אשר עשו בחרן לא נמשך לזרעם אחריהם כלל רק הם בעצמם בלבד" (אלשיך, בר' ט"ו, ב)³⁶.

חשוב לציין כי אף על פי שפרשנים אלו הביאו את המדרש הנ"ל כאסמכתא לטענתם, הרי שהמדרש עצמו אינו אומר במפורש שתלמידי בית אברהם ניתקו עצמם ממורשתו הרוחנית, אלא רק מברית המילה. ייתכן שהייתה בידיהם מסורת בעל-פה בנושא, או שמא הגיעו למסקנה זו מתוך סברה:

³⁴ אפשר לטעון שזהו תירוץ דחוק, שכן איסור גיד הנשה נאמר רק בימי יעקב אבינו (בר' ל"ב, לג). עם זאת, יש להשיב על כך לאור הדעה הגורסת כי "קיים אברהם אבינו כל התורה כולה... אפילו עירובי תבשילין" (יומא דף כח ע"ב), ואם כך הוא, אז ודאי שהקפיד גם על איסור גיד הנשה, אף שעדיין לא נצטוו עליו בפועל, וחינך את בני ביתו בהתאם לכך.

³⁵ אמנם בכל זאת ניתן ליישב כי למרות שלפי מקור זה, תלמידי בית אברהם לא הנחילו את האמונה והמצוות הללו גם לצאצאיהם. דבר זה התברר ונודע רק למפרע, ובאותה נקודת זמן האחים לא ידעו זאת (בייחוד עקב העובדה שלא היו אמצעי תקשורת רבים וטובים באותה התקופה). או יש לומר עוד, כי גם אם האחים ידעו זאת, הם היו יכולים לחשוב כי בכל זאת נשארו אמונות ומנהגים מסוימים שהנחלו הלאה לדורות הבאים, מלבד מצוות ברית המילה.

³⁶ כך מבאר גם רבי יעקב צבי מקלנבורג אודות אי-בחירתו של אליעזר כממשך דרכו של אברהם: "אמנם הוא ית' הודיעו לא יירשך זה, כלומר האמונה האמתית לא תהי' נעקת ממך ע"י אליעזר כי לא תתנחל אצלו אל זרעו אחריו. וכמ"ש בפרקי דר"א כי כל הנפש אשר עשו בחרן לא נמשך לזרעם אחריהם" ("הכתב והקבלה", בר' ט"ו, ג). וכן מפרש רבי מאיר שמחה הכהן בתיאורו את חוסר העמידה של המתגיירים באמונת ה', בניגוד לעמידה היציבה של אמונת יצחק וזרעו: "דקודם שנוולד יצחק ופרסם אברהם מציאות השם והשגחתו הפרטיות ואחדותו שהוא בלתי מושג, אם מת הלא נשכח כל לימודיו ועיקריו, וכמו שאמרו במדרש שהנפש אשר עשו בחרן חזרו לסורן. אולם כאשר נולד יצחק אשר הבטיח השי"ת: 'והקימותי להיות לך לאלקים ולזרעך אחריד' (בר' י"ז, ז) וכדאמרו יבמות ק, א: 'המיוחס אחריד', וידע שהוא ינחיל הדיעות האמתיות ויפרסם אלקותו. לכן אמר שהוא עכשיו 'אל לעולם' ולא יופסק ידיעתו יתברך לדור דור, והבן" ("משך חכמה", בר' כ"א, לג).

מאחר שלא חפצו לקיים את מצוות ברית המילה, הם נטשו בהדרגה גם את שאר דרכו של אברהם. כך או כך, מסתבר כי תלמידיו של אברהם לא המשיכו בדרכו, שהרי שמים אינו נזכר עוד בהמשך קורות האבות, ולכן לא עלה במחשבתם של האחים שהמשנה למלך שייך לצאצאיהם. ואם כן הוא, למרות שאין בידינו עדות מפורשת לכך בדברי פרשנים קודמים, אולי נוכל להציע על דרך הסברה פירוש חדש, ברוח הכיוון האמור אבל בניסוח שונה מעט: ייתכן שהאחים חשבו שאותו אדם, צפנת פענח, משתייך לצאצאיה של קטורה – אשתו השלישית והפחות מוכרת של אברהם. על מנת להבין את הדברים לעומק, יש לפתוח ברקע קצר אודות מעשיו של אברהם לאחר פטירת שרה ונישואי יצחק ורבקה:

"ויסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה. ותלד לו את זמרון ואת יקשן ואת מדין ואת ישבק ואת שוח ... ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנת, וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי, קדמה אל ארץ קדם" (בר' כ"ה, א-ו). עולה מכאן שלקראת ערוב ימיו, נשא אברהם את קטורה והוליד ממנה שישה בנים. התורה מציינת את שמותיהם, ולאחר מכן מוסיפה כי אברהם העניק להם "מתנות" ושלחם מזרחה אל ארץ קדם³⁷. פרשני המקרא דנו רבות בטיב אותן מתנות ובסיבת נתינתן, ולהלן מסקנות מדבריהם אשר נוגעות לענייננו.

קודם כל, יש להבהיר כי מעמדם של בני קטורה היה שונה ממעמדו של יצחק. אברהם דאג להרחיקם מיוזמתו מזרחה, לארץ קדם, כדי שלא יתגוררו בקרבת יצחק בארץ ישראל, אך יוכלו לממש את ברכת "אב המון גויים" ולהתפשט ברחבי העולם³⁸. על פי רוב מפרשי המקרא שהתייחסו לשאלה זו, נראה כי הסיבה העיקרית לגירושם עוד בחייו, הייתה על מנת לחסוך מיצחק, בנו הנבחר, מריבות העלולות להיות לו עם אחיו מנשים אחרות על ירושת ארץ ישראל³⁹. מתוך כך, אברהם עשה כדברי ה', ובעודו חי העביר את כל אשר לו, ליצחק בנו: בראש ובראשונה, הוא הוריש ליצחק את המעמד העליון על שאר בניו, כדי שיהיה הבן הנבחר והממשיך של מורשתו הרוחנית אחריו לדורות. ובנוסף, העניק לו כמתנות שכיב מרע את מקום מגוריו, מקנהו ונכסיו (כולל אחוזת הקבר שקנה מאת בני חת). אם כן, אילו מתנות אברהם היה יכול להעניק לבני קטורה? עונה על כך הגמרא:

"מאי מתנות? אמר ר' ירמיה בר אבא: מלמד שמסר להם שם טומאה" (סנהדרין דף צא ע"א). "שם טומאה - כשוף ומעשה שדים" (רש"י, שם)⁴⁰.

³⁷ להרחבה נוספת אודות דמותם של קטורה ובניה, ומדוע אברהם נשא אותה לאישה והצליח להוליד ממנה ילדים בגיל כה מבוגר, ניתן לעיין במאמר "[בני קטורה](#)" שהתפרסם בגיליון 19 של כתב עת זה, בשנת תשפ"ג.

³⁸ כך משתמע מדברי האברבנאל לגבי נישואיו של אברהם לקטורה: "ה' יתברך העיר את רוח אברהם לעשות כן, לקיים דברו אשר אמר: 'ונתתך לגויים כי אב המון גויים נתתך' (בר' י"ז, ה-ו), וזה יוכיח שהיו עתידין לצאת ממנו גויים שונים ואומות מתחלפות זו מזו, ולכך הוצרך לקחת את קטורה, כדי להוליד ממנה את האומות אשר זכר לקיים היעוד האלהי" (אברבנאל, בר' כ"ה, א).

³⁹ על פי מדרש שכל טוב, בר' כ"ה, ו. כמו כן, גם בסנהדרין דף צא ע"א.

⁴⁰ ויש לתמוה: מדוע אברהם עשה זאת? והלא לכאורה דבר זה הינו בגדר מעשה כשפים האסור מהתורה (שם" כ"ב, יז). רבי יששכר איילנבורג מביא ארבעה תירוצים שונים לדבר, ונתמקד בשניים מהם: ראשית, אברהם הביא להם שם אשר מתאים לרמתם הרוחנית: "וכבר מצאתי כתוב שם טומאה, פ"י אפילו בטומאת הגוף יכולין להזכיר את השם ולא יזיק להם, לפי שידע שבני הפילגשים לא היו נזהרים להזכיר שם בטהרה". שנית, על ידי לימוד הכשפים, ידעו שאין ממשות כלל באלילים: "ואי"ת מה לו לצרה זו למסור להם, ותירץ הרי"ח (רבי יהודה החסיד) ז"ל שאמר אברהם הואיל שאני שולחם מעל יצחק בני לארץ קדם שמא יראו לבני קדם אלילים ומגידיים להם עתידות וגם הם יעשו כן כדי לידע עתידות

בהתבסס על כך, ניתן לשער כי אם בני קטורה גדלו בביתו של אברהם אבינו, אזי ייתכן ששמרו על מסורתיו, לרבות יסודות באמונה באל אחד וקיום הלכות בסיסיות שנהגו בביתו. לכן, האחים אולי פירשו את התנהלותו החריגה של השליט, אשר התבטאה בשמירה על כשרות ובשאלות על אביהם, כסימן לכך שהוא שייך לאותה שושלת צדדית של בית אברהם – בני קטורה. ואשר ליכולתו לדעת פרטים נסתרים על משפחתם: איננו מוציאים מכלל אפשרות כי האחים סברו שמקור ידיעותיו של השליט נעוץ בגביע שבו ניחש, ואולי גם בכשפים ומסורות ניחוש עתיקות שעברו אליו מאבותיו, אשר למדו מתוך כוחות ושמות טומאה שקיבלו מאברהם כ"מתנות" בטרם שלחם מזרחה. משום כך, האחים לא העלו על דעתם שמדובר ביוסף עצמו. וייתכן שהסבר זה שופך אור נוסף על עיוורונם, מיישב את הקושיה של מאמרנו ומשלים את התמונה בצורה בהירה.

ט. שינוי רוחני

בשולי הדברים, ובשונה מהתשובות שהובאו עד כה אשר היו על דרך הפשט, ראוי לציין שיש תשובות אחרות על דרך הדרש הרמז והסוד, העוסקות גם הן בשאלת אי זיהויו של יוסף על ידי אחיו⁴¹. אחת מהן היא דברי בעל ה"מאור ושמש", רבי קלונימוס קלמן אפשטיין. וזה לשונו:

"ונראה לי בדרך רמז, כי מדרך הצדיק שהולך ממדרגה למדרגה בכל יום ... לפי הילוך דרכו והילוכו בקודש כידוע למבינים. והנה ידוע זאת שהשכינה הקדושה נסתלקת מיעקב אבינו ע"ה, כל אותן הכ"ב שנה שפירש יוסף הצדיק מיעקב אבינו ... מכ"ש שנסתלקה מהשבטים הקדושים, משא"כ יוסף הצדיק שהי' הולך ממדרגה למדרגה ... והשכינה שרתה עליו ופתר את החלומות ברו"הק, והיה הולך בכל יום במעלות העליונות עד אחזו בייג ת"ד עילאה ... משא"כ השבטים הקדושים כשנסתלקה השכינה מאתם נשארו על עמדם כבתחילת פרישת יוסף הצדיק מאתם שהיו אחיזתם בייג ת"ד עילאה ... וזה 'ויכר יוסף את אחיו' לפי שלא הוסיפו דרכם והילוכם בקודש מיום שפירש מאתם, וזה שהניחם בחתימת זקן ... דהיינו שנשארו על עמדם ולא הוסיפו בעבודתם כלל, כנ"ל לכך הכירם והם לא הכירוהו לפי כשהלך מאתם היה עדיין רך בשנים ולא היה לו כח אז עדיין להשיג השגה בייג ת"ד עילאה, ואח"כ הלך ממדרגה למדרגה, עד שהלך בדרכו והילוכו בקודש בייג ת"ד עילאה ... וזה שיצא בלא חתימת זקן ובא בחתימת זקן, לכך לא הכירוהו אז" ("מאור ושמש", פרשת מקץ).

וגם יהיו סבורים שיש ממשות באלילים, לכן לימדם כדי שידעו שאין ממש באלילים" ("באר שבע" סנהדרין, שם). יתר על כן, רבי יוסף חיים גרס שהשם הזה היה שם בעל סגולה לניצחון במלחמות ("בן יהודע", סנהדרין, שם), והמהר"ל סבר שאברהם עשה זאת לטובתם, כדי שיוכלו להגן על עצמם מכשפים של אחרים ("גור אריה", ב"ר כ"ה, ו), יצוין עוד, שבשונה מתשובת הגמרא, יש פרשנים אשר ביארו כי מדובר בכלל על מתנות חומריות: ממון (אבן עזרא, שם) או ירושת חלקו ונחלותיו בבית אביו (רשב"ם ו"בכור שור", שם).

⁴¹ אחד המדרשים הידועים בהקשר הזה, גורס כי התורה כתבה כך, כדי להדגיש את הפער בין התנהגותו של יוסף כלפי אחיו לבין התנהגותם כלפיו. זאת מפני שכאשר האחים החליטו למכור את יוסף לעבד, הם כאילו לא הכירו בכך שהוא אחיהם והתכחשו לקשר המשפחתי ביניהם. בניגוד לכך, כאשר האחים היו זקוקים לחסדו של יוסף לאחר מכן, הוא ריחם עליהם ולא השיב להם רעה, משום שהכיר בכך שלמרות כל מה שעשו לו, הם עדיין אחיו: "ומדרש אגדה: 'ויכר יוסף את אחיו' - כשנמסרו בידו הכיר שהם אחיו וריחם עליהם, 'והם לא הכירוהו' - כשנפל בידם לנהוג בו אחוה" (רש"י, ב"ר מ"ב, ח. על פי בראשית רבה צא, ז).

לטענתו, כאשר הגמרא תיארה כי יוסף עזב את אחיו "בחתומת זקן"⁴², זו הייתה בעצם לשון סמלית המתארת מדרגה רוחנית בעולם הקבלה. הווה אומר, כשיוסף עזב את אחיו הם היו ברמה רוחנית מסוימת (בדרגה שנקראת "חתומת זקן"). וכשהם פגשו בו שוב, הם עדיין היו באותה המדרגה ולא התקדמו בעבודת ה'. לעומת זאת, בכל שנותיו במצרים, יוסף הלך והתקדם "מדרגה למדרגה בייג ת"ד (תיקוני דיקנא) עילאה"⁴³, שזהו ביטוי קבלי לצמיחה רוחנית עליונה ומתמדת. משום כך, יוסף הכיר את אחיו, שהרי הם נשארו כפי שהיו, ולכן אין קושי לזהות אדם שלא השתנה. ברם, האחים לא הכירו את יוסף, כי הוא התעלה וגדל ברוחניות, עד שהפך לאדם אחר, לא רק מבחינה חיצונית, אלא גם מבחינה פנימית. כלומר, השינוי הרוחני שלו היה כל כך עמוק, שהוא היה בלתי ניתן לזיהוי עבורם.

כאמור, פירוש זה משתייך לעולם החסידות, ומתאפיין בגישה מוסרית-חינוכית, הנסמכת בעיקר על דרך הדרש ולעיתים אף נוגעת בחלקי הרמז והסוד של התורה. דומה כי עיקר מטרתו של פירוש זה הוא להדגיש את חשיבות ההתחדשות הרוחנית המתמדת, ולהזהיר מפני קיפאון בעבודת ה'.

סיכום

לסיכום, ליקטנו כעמיר גורנה מדבריהם של פרשני המקרא לדורותיהם בנוגע לשאלה שנידונה לעיל, ואף הוספנו מעט משלנו. הצענו תשובות רבות ומגוונות לשאלה זו: יש הסברים המייחסים את חוסר הזיהוי להתערבות אלוקית, אחרים מתמקדים ביוסף עצמו (בהופעתו ובהתנהגותו), ויש המנסים לחדור לתודעת האחים, ולהסביר כיצד מצבם הנפשי או פרשנותם למציאות הובילו לכך שלא עלה בדעתם של בני יעקב שמדובר באחיהם, אלא סברו שמדובר באדם אחר לגמרי. נוסף כעת הערה קטנה להבנת כלל העניין:

הגמרא עוסקת בשאלה מדוע הזמינה אסתר את המן למשתה. התנאים מונים עשרה טעמים שונים לכך, ואילו האמוראים מוסיפים שני טעמים נוספים. לאחר מכן, מסופר כי רבה בר אבון פגש את אליהו הנביא, ושאל אותו מהו הטעם האמיתי למעשה של אסתר:

"תנו רבנן: מה ראתה אסתר שזימנה את המן? ... אשכחיה רבה בר אבון לאליהו, א"ל:

כמאן חזיא אסתר ועבדא הכי? א"ל: ככולהו תנאי וככולהו אמוראי" (מגילה דף טו ע"ב).

אליהו הנביא השיב כי אסתר התכוונה לכל הטעמים גם יחד! נמצא שכל הטעמים הללו נכונים. כך גם ניתן לומר ביחס לשאלתנו: הקב"ה כיסה את עיניהם של האחים, על ידי שגרם לכך שלא העלו על דעתם שיוסף אחיהם הקטן שמכרו לעבדות, הוא כעת המשנה למלך. בשל כך, הם לא הסתכלו בו היטב ולא בחנו את פניו בעיון, ולכן היה די בשינוי מראהו, קולו ומיקומו לבל יכירוהו כלל. יתרה מזו, גם אם עלה חשד במחשבתם של אחי יוסף עקב התנהגותו המוזרה וידיעותיו ההלכתיות של המשנה למלך, יש מהם שתלו זאת בכך שהוא נמנה עם תלמידי בית אברהם, ואחרים סברו שמוצאו מבני קטורה. הלכך, כל ההסברים שהובאו על דרך הפשט אודות שאלת אי זיהויו של יוסף על ידי אחיו אמת בהם, ויחד הם יוצרים וחושפים בפנינו את התמונה השלמה.

⁴² תיאור זה מובא במסכת יבמות דף פח ע"א, כתובות דף כז ע"ב ובבא מציעא דף לט ע"ב, כפי שהזכרנו לעיל בהערות שוליים 10-11.

⁴³ "תיקוני דיקנא" הם רכיבים רוחניים במבנה האלוקי של עולם התיקונים, אשר קשורים ל"דיקנא" (=זקן) של עולמות גבוהים יותר, ומשמעותם נלמדת מחכמת הפרצוף הקבלית.

